

*Нікалаеў Мікалай Віктаравіч,
доктар філалагічных навук,
загадчык аддзела рэдкіх кніг
Расійскай нацыянальнай
бібліятэкі*

БІБЛІЯТЭКІ САПЕГАЎ

Атмасферу духоўнага жыцця ў XVI–XVIII стст. немагчыма спасцігнуць, не ведаючы, што людзі гэтае эпохі чыталі, над якім пісаным словам думалі. Пасля распаўсюджання ў Еўропе вынаходства Іагана Гутэнберга значна павялічылася колькасць людзей, якія збіралі кнігі, не абмінуў гэты працэс і Беларусь. Некаторыя кнігазборы распадаліся пасля смерці гаспадара, іншыя перадаваліся ў спадчыну, папаўняліся і складаліся ў багатыя прыватныя (родавыя) бібліятэкі. Аблічча такой бібліятэкі адлюстроўвае агульную культуру тагачаснага грамадства, а яе гісторыя – важная крыніца для рэканструкцыі мінулага.

Шмат якія бібліятэкі на тэрыторыі беларуска-літоўскай дзяржавы камплектаваліся на працягу жыцця некалькіх пакаленняў. Да такіх належаць кнігазборы Радзівілаў, Сапегаў, Храптовічаў, шматлікія манастырскія і царкоўныя бібліятэкі. Фонды іх цяпер рассыпаныя, часткова загінулі, старыя каталогі, часта няпоўныя, не заўсёды даюць магчымасць дакладна датаваць названыя ў іх выданні. Такі гаротны стан крыніц выклікае павышаную цікавасць і павагу да таго, што захавалася, і таму мы з асаблівай прыемнасцю прадстаўляем сапегаўскія кнігі, знойдзеныя ў фондах Расійскай нацыянальнай бібліятэкі (РНБ, былая Імператарская Публічная бібліятэка (ІПБ)) у Санкт-Пецярбургу, а таксама датычныя Сапегаў матэрыялы архіва і аддзела эстампаў РНБ.¹

Найбольшы пасля радзівілаўскага прыватны кнігазбор на Беларусі належаў роду Сапегаў. Пра яго коратка паведамляў В. Іконнікаў². Лёс часткі бібліятэкі асвятліў З. Вуйцік³, сабраную Сапегамі калекцыю

¹ Пры напісанні артыкула аўтар карыстаўся парадамі супрацоўнікаў РНБ Марыі Ткачэнка і Ірыны Зверавай, а таксама супрацоўнікаў Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі Таццяны Рошчынай і Ксеніі Сушы – усім ім вялікая падзяка.

² *Иконников В.С.* Опыт русской историографии / В. С. Иконников. Киев, 1891. Т. 1, кн. 1. С. 784 ; Кн. 2. С. 1237–1238.

³ *Wójcik Z.* Aleksander Sapieha i warszawskie środowisko przyrodnicze końca 18 i początku 19 w. / Z. Wójcik // *Prace Muzeum Ziemi.* Warszawa, 1970. № 15.

гравюр згадвае В. Шматаў⁴. Аб сапегаўскіх кнігах пісалі Алаіз Міштольд (1724), Казімір Кагнавіцкі (1792), Юзаф Ярашэвіч (1844), Юзаф Лукашэвіч (1851), Міхал Балінскі (1862), Станіслаў Заленскі (1905), Канстанцінас Авіжоніс (1930), Паўлюс Галаўне (1961), Леў Уладзіміраў (1970), Ноюс Фейгельманас (1975), Людвік Пехнік (1983), Георгій Галенчанка (1987), Альма Бразюнене і Аўшра Рынкунайтэ (2010) і іншыя даследчыкі. Аднак гісторыя фарміравання гэтых кнігазбораў яшчэ не створана: застаецца задача высветліць асноўныя этапы збірання бібліятэк, склад кніжнага фонду і яго выкарыстанне, лёсы.

Леў Сапега
(1557–1633)

Першыя звесткі пра род Сапегаў (выхадцаў з Полацкай зямлі) адносяцца да XV ст.⁵ Прадстаўнікі яго займалі высокія пасады ў Вялікім Княстве Літоўскім (ВКЛ). Доўгі час яны не мелі княжацкага тытула, нажывалі багацце і славу на службе, якая патрабавала адукаванасці, ведання юрыспрудэнцыі і моў. Большасць з іх пачыналі кар’еру велікакняжацкімі пісарамі, а заканчвалі падканцлерамі (хавальнікі малой дзяржаўнай пячаткі) або канцлерамі (хавальнікі вялікай дзяржаўнай пячаткі, начальнікі канцылярыі). Кнігі самай рознай тэматыкі былі неабходным інструментам у рабоце падканцлера і канцлера.

Найбуйнейшай фігурай сярод «яснавяльможных бібліяфілаў» XVI ст. віленскі гісторык кнігі Леў Уладзіміраў называе Льва Сапегу. Леў Іванавіч Сапега (1557–1633) вучыўся спачатку пры двары Мікалая Радзівіла Чорнага, а потым з яго сынамі ў Лейпцыгу

⁴ Шматаў В.Ф. Беларуская кніжная гравюра XV–XVIII стагоддзяў / В.Ф. Шматаў. Мінск, 1984. С. 155.

⁵ Sapiehowie : materiały historyczno-genealogiczne i majątkowe. Petersburg, 1890. T. 1 ; Lev Sapieha : etude genealogique. Wilna, 1872.

(1570–1573), атрымаў там добрую адукацыю, якая прадугледжвала абавязковае веданне лацінскай мовы. Пры двары Стэфана Баторыя ён хутка звярнуў на сябе ўвагу здольнасцямі і дасведчанасцю. У 1585 г. Леў Сапега ўжо падканцлер і рыхтуе трэцюю, найбольш дасканалую рэдакцыю Статута ВКЛ. Па яго ініцыятыве гэты звод законаў у 1588 г. надрукавала па-беларуску віленская друкарня Мамонічаў, пасля чаго мяшчан Мамонічаў Сапегі далучылі да свайго шляхетнага герба «Ліс» (страла з двума перакрываючымі). У прадмове да Статута ВКЛ яго галоўны рэдактар успамінае пра «великого и зацного философа греческого Аристотелеса», творы якога былі ў ружанскай бібліятэцы. Таксама як і творы Цыцэрона (Парыж, 1555), Вергілія (1589), выдадзеныя картузіянцамі «Кароткія каментарыі да сусветнай гісторыі» (1564). Усяго бібліятэка канцлера Льва Сапегі налічвала звыш 2000 назваў. Цікава адзначыць, што пераплёты некаторых кніг зроблены са старых пергаменных рукапісаў. Выкарыстоўваюцца пергамен з кірылічнымі і лацінскімі літарамі, а такое спалучэнне дазваляе меркаваць, што частка пераплётаў зроблена на беларускіх землях. Вокладкі з пергаменных рукапісаў, асабліва з нотамі, надавалі кнігам адметны выгляд. Знявечаныя нажом пераплётчыка рукапісы – маўклівыя і ў нечым трагічныя сведкі перамогі друкарскага варштата.

Бібліятэка славутага бібліяфіла знаходзілася ў родавым маёнтку Ружаны (старая назва Ражана). У яго завяшчанні называецца «бібліятэка ражанская, таксама як і іншыя кнігі, стараннем маім сабраныя»⁶. Няма сумнення, што побач з кнігамі замежнымі ў бібліятэцы былі выданні беларускіх друкарняў.

У традыцыях дома Сапегаў было пасылаць дзяцей вучыцца ў Паўднёвую Германію. Пасля сканчэння Віленскага ўніверсітэта вучыўся ў Інгальштацкай акадэміі сын Льва Сапегі – Казімір Леў

Казімір Леў Сапега
(1609–1656)

⁶ Sapiehowie ... S. 403.

(1609–1656). Разам з братам Крыштафам Мікалаем (1607–1631) ён пасля падарожнічаў па нямецкіх княствах, Нідэрландах, Італіі. З такіх падарожжаў прывозілі не толькі веды, уражанні, але і кнігі. Побач з кнігамі схаластычна-царкоўнага зместу на паліцы бібліятэкі ставіліся разнастайныя даведнікі, працы Цыцэрона, Ціта Лівія, Флавіяна Ведэцыя, Эразма Ратэрдамскага. На некаторых з іх ёсць сляды актыўнага чытання – падкрэсліванні, прыпіскі манерай пісьма XVI і наступных стагоддзяў. Аднак не толькі назапашванні характарызавалі збіральніцкую практыку Сапегаў. Узімку 1644–1645 гг. Казімір Леў некалькі тысяч кніг падараваў бібліятэцы Віленскага ўніверсітэта (тагачаснай *Bibliothecae Academiae Vilnensis*). Сярод іх была, верагодна, большая частка збору Льва Сапегі⁷. Асаблівая рыса кніг, падораных Львом і Казімірам Сапегамі: на іх ёсць надпіс *Collegii Viln[ensis] Socie[ta]tis Iesu dono Ill[ustrissi]mi D[omi]ni Casimiri Sapieha Procancell[arii] M.D.L.* (або падобная паметка). Вокладка кніг часцей за ўсё са светлага пергамена або цёмна-карычневай скуры з пазалочаным суперэкслібрысам (гербам роду Сапегаў) і лацінскімі літарамі *CLSPMDLSVL* С вакол суперэкслібрыса.

Сёння ў бібліятэцы Віленскага ўніверсітэта па рукапісных паметках у кнігах і па суперэкслібрысах выяўлены 252 назвы (255 экзэмпляраў) сапегаўскіх кніг⁸. Яшчэ 35 экзэмпляраў ёсць у іншых бібліятэках: 21 паасобнік у Кіеве (у Нацыянальнай бібліятэцы Украіны імя У.І. Вярнадскага, 10 кніг – у Бібліятэцы Расійскай акадэміі навук у Санкт-Пецярбургу, 2 кнігі – у бібліятэцы Тартускага ўніверсітэта, 2 кнігі – у бібліятэцы Акадэміі навук Літвы. Такім чынам, на сёння ёсць звесткі пра 290 захаваных кніг з *Bibliothecae Sapiehanae*⁹.

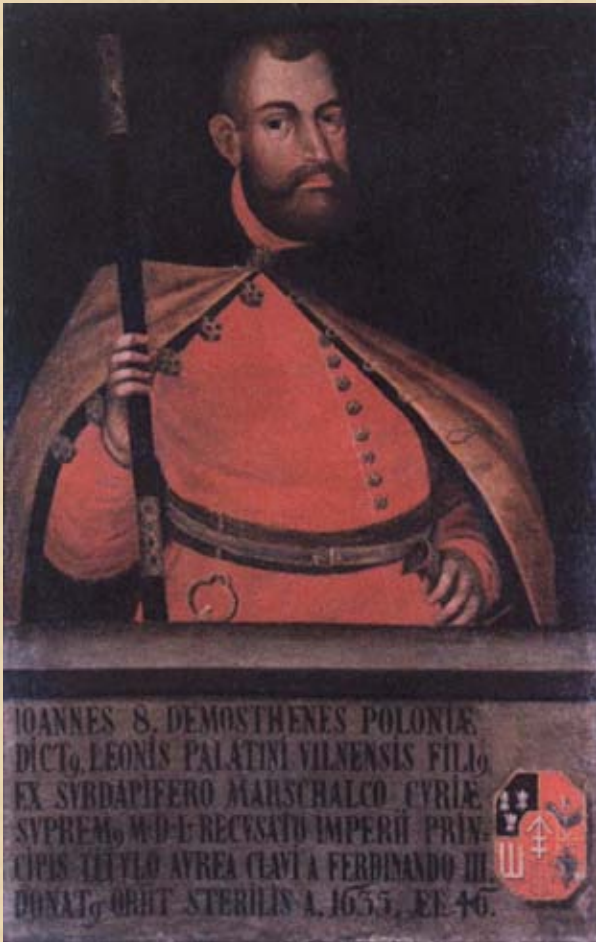
Узнавіць тэматычнае аблічча былой вялікай ружанскай бібліятэкі на падставе захаваных кніг можна вельмі ўмоўна, бо гутарка ідзе толькі пра адну дзясятую ад цэлага, што некалі існавала. Быў спіс перададзеных Віленскаму ўніверсітэту сапегаўскіх кніг, аб чым успамінае Алаіз Міштольд: *Conscriptum indicem huius beneficij librum in separatis foliis conservatus sub titulo Bibliotheca Sapiehana*, гэта значыць, «Мы захоўваем спіс кніг гэтай бенефіцыі, напісаны на асобных аркушах, пад назвай

⁷ *Vladimirowas L. Vilniaus universiteto biblioteka / L. Vladimirovas. Vilnius, 1958. 107 p.*

⁸ *Bibliotheca Sapiehana Vilniaus universiteto bibliotekos rinkinis : katalogas. Vilnius, 2010. 649 p.*

⁹ *Бразюнене А. Bibliotheca Sapiehana : попытка реконструкции тематического репертуара / А. Бразюнене // Берасцейскія кнігазборы : матэрыялы міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі. Брэст, 2010. С. 275.*

Bibliotheca Sapiehana» (пераклад. – Альма Бразюнене)¹⁰. Аднак, ці захаваўся гэты спіс да сёння, невядома.

Ян Станіслаў Сапега
(1589–1635)

Што характэрна для кніг *Bibliothecae Sapiehanae*? Даследчыца з Вільнюса Альма Бразюнене высветліла, што захаваныя кнігі досыць раўнамерна раскладаюцца на некалькі ўмоўных тэматычных груп.

Кнігі гістарычна-геаграфічнай тэматыкі складаюць 23%. Сярод іх – гістарычныя хронікі асобных дзяржаў (Бельгіі, Францыі, Індыі, Іспаніі, Бразіліі, Германіі, Брытаніі) і іншыя аналы; ёсць кнігі, што асвятляюць гісторыю адной дзяржавы на працягу ўсяго часу яе існавання ці адзін які-небудзь гістарычны прамежак. Напрыклад, гісторыі Германіі з 1617 да 1633 г. прысвечаны твор памерам прыкладна 1000 старонак, ён напісаны Пятром Лоціхам (Petrus Lotich, 1598–1669) *Germanicarum gestarum libri* і выдадзены ў 1646 г. у Франкфурце-на-Майне, з мноствам

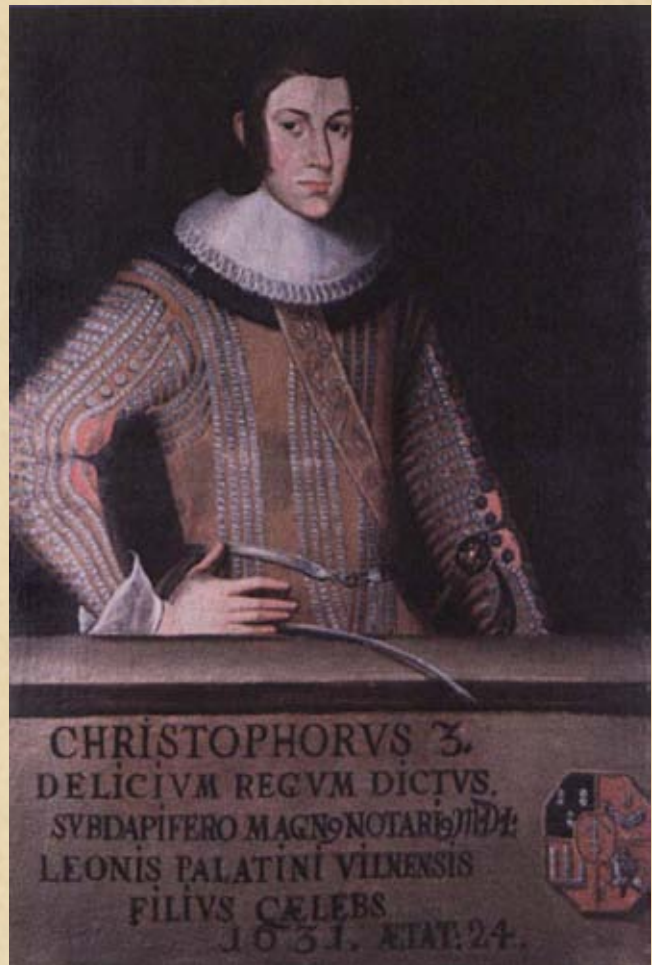
гравюр з відамі гарадоў, бітваў і партрэтамі розных асоб.

Выключным з’яўляецца шматтомнае выданне аб Амерыцы. Яно з’явілася ў 1590–1614 гг. у друкарні славутага кнігавыдаўца Тэадора дэ Бры і яго сыноў, якія працавалі ў Франкфурце-на-Майне. Зараз гэта кніга, багата ілюстраваная гравюрамі, стала папулярнай з-за прадстаўленых у ёй сцэн канібалізму. Для чытача пачатку XVII ст. выданне Тэадора дэ Бры было крыніцай інфармацыі пра малазнаёмае жыццё насельнікаў Амерыкі. Захаваліся 1, 2, 3 і 9-ы тамы з сапегаўскай бібліятэкі. Апошні трапіў да Сапегаў з кнігазбору гетмана ВКЛ Яна Караля Хадкевіча праз сямейныя сувязі: яго дачка, Ганна Хадкевіч, была замужам за Янам Станіславам Сапегам і, верагодна, як прыданае атрымала ў спадчыну некаторыя кнігі бацькавай бібліятэкі.

¹⁰ *Misztolt A. Historia illustrissimae domae Sapiehanae / A. Misztolt. Vilnae, 1724. P. 61.*

Творы па філасофіі, логіцы, эканоміцы складаюць 21% ад усяго захаванага збору. Варта ўспамінацца выданне «*Institutionum oeconomicarum libri duo*» (Лювэн, 1649) з надрукаваным аўтарскім прысвячэннем Крыштафу Мікалаю і Казіміру Льву Сапегам¹¹.

Тэалогія, патрыстыка і іншая рэлігійная літаратура складаюць 16%. Гэта зборнікі або асобныя творы айцоў Царквы: Васіля Вялікага, Аўрэлія Аўгусціна, Іаана Златавуснага, Кірыла, Амброзія, Бернарда і інш. Усе кнігі захаваліся ў выключна добрым стане, выдадзены акадэмічна, у многіх выпадках паралельна на дзвюх мовах – грэчаскай і лацінскай, шматтомныя, напрыклад, 11 тамоў фаліянтаў Аўрэлія Аўгусціна (Парыж, 1635–1637). У большасці гэта выданні Парыжскай каралеўскай друкарні. Амаль усе яны маюць індыўдуальны пераплёт: на скураных вокладках колеру чырвонага дрэва выціснуты пазалочаны герб Сапегаў. Такая літаратура для Сапегаў, дзяржаўных дзеячаў, была не столькі прадметам іх

Крыштаф Мікалаі Сапега
(1607–1631)

тэалагічных штудый, колькі крыніцай пазнання развіцця філасофскай думкі ўвогуле, рэпрэзэнтантам майстэрства лепшых друкарняў Еўропы.

Кнігі па ваеннай справе складаюць 13% ад усяго захаванага кнігазбору. Гэта гісторыя асобных краін і асобных войнаў, шмат твораў, прысвечаных розным галінам ваеннай справы, напрыклад артылерыі, фартыфікацыі. Варта адзначыць перакладзены на польскую мову твор Дзюга Уфана «*Artilleria*», выдадзены ў Лешне ў 1643 г., са шматлікімі гравюрамі і з выявай Смаленскай бітвы на франтыспісе¹². Увага Сапегаў

¹¹ *Vernulaeus Nicolaus* (1583–1649). *Institutionum Oeconomicarum libri duo...* / Nicolaus Vernulaeus. Lovanii : apud Ioannem Vryenborch, 1649. [8], 98, [2] p.

¹² *Ufano Diego* (?–1613). *Archelia albo Artilleria...* / Diego Ufano. W Lesznie : u Daniela Vetterusa, 1643. [16], 32, 160 [i. e. 120], 72, [4] p., 60 il. fol.

да такога кшталту кніг зразумелая: Казімір Леў з братам Крыштафам Мікалаем самі прайшлі навучанне ваеннай справе ў Нідэрландах, асабліва клапаціліся пра войска ВКЛ, утрымлівалі па тысячы вайсковых кожны, а Казімір Леў Сапега, які ў бітве пад Рыхавам у 1649 г. разбіў казакоў, праславіўся як здольны ваявода.

У *Bibliotheca Sapiehanie* былі хрэстаматыйныя выданні па ваеннай справе. Перш за ўсё гэта твор Роберта Валтурыюса «De re militari», выдадзены ў 1534 г. у Парыжы, ілюстраваны гравюрамі на дрэве. Твор Валтурыюса лічыцца выключным прыкладам гісторыі навукі, тэхнікі і інжынернай справы, адной з самых ранніх ілюстраваных тэхнічных кніг. У ёй змешчана 97 гравюр на дрэве з выявамі рознага ваенна-тэхнічага абсталявання і механізмаў, схемы штурму замкаў і інш. Гэтыя ілюстрацыі ўключаны ў тэкст, яны не займаюць асобнай старонкі, гэта значыць мэтай ілюстравання было не знешняе ўпрыгожванне кнігі, а перадача аўтарскай ідэі, інфармацыі.

Аддзел юрыдычнай літаратуры складае 8%, у ім прысутнічаюць некалькі кніг з дароўнымі запісамі К.Л. Сапегі юрыдычнаму факультэту Віленскага ўніверсітэта.

Тэматычная група мастацкай літаратуры найлепш прадстаўлена творами антычных аўтараў. Яны складаюць 8% сярод ацалелых кніг *Bibliothecae Sapiehanae*. Гэта працы Арыстоцеля, Плутарха, Платона, Ксенафонта, Піндара, Тацыта, Лівія і іншых аўтараў. Сярод мастацкай літаратуры Рэнэсансу – кніга санетаў Ізабэлы Андрэіні, выдадзеная ў 1601 г. у Мілане, а таксама славыты пастаральны раман Анарэ Урфэ «Астрэя», які вылучаўся тонкай псіхалагічнай трактоўкай сваіх герояў, і нават тры кнігі папулярнага ананімнага рамана XIII ст. «Амадзіс дэ Гаўле», што названы імем закаханага юнака, – два выданні на французскай (Парыж, 1545, 1551) і адно на нямецкай (Страсбург, 1600) мовах.

Астатнія кнігі (9%) не складаюць самастойных тэматычных груп. Гэта некалькі прац па рыторыцы, арыфметыцы, тры слоўнікі, пара граматык.

Упамянутыя творы выдадзены ў лепшых выдавецтвах Еўропы. Сярод іншых кніг тут знаходзяцца альды, эльзевіры, плантэны, эцены. Сярод кніг, выдадзеных у ВКЛ, можна ўпамянуць паэтычны твор Яна Радвана «Radivilias»¹³ (захоўваецца ў Бібліятэцы Акадэміі навук Літвы

¹³ *Radvan Joannes. Radivilias sive de vita et rebus preclarissimae gentis... Nicolai Radivili... / Joannes Radvan. Vilnae : ex officina Joannis Kartzani, 1592. [168] p.*

імя Урублеўскіх). Ёсць вялікая верагоднасць, што ў *Bibliothecae Sapiehanae* павінна была знаходзіцца і «Гісторыя Літвы» Альберта Віюка-Каяловіча (Гданьск, 1650), бо ў ёй надрукавана аўтарскае прысвячэнне Казіміру Льву Сапегу, а таксама іншыя такога кшталту кнігі. Казімір Леў Сапега быў вядомы як мецэнат і дзяржаўны дзеяч, і выданняў, якія яму прысвячаліся, бібліяграфія Эстрайхера налічвае каля сарака.

Кнігі, якія Сапегі куплялі і якімі карысталіся, для захоўвання якіх у Ружанах была пабудавана спецыяльная бібліятэчная зала, з'яўляюцца рэпрэзентантам таго аблічча бібліятэк, што выяўляў кніжную культуру самых высокіх слаёў грамадства ВКЛ эпохі Рэнэсансу, іх глыбока зацікаўленыя адносіны да кнігі, пераемнасць кнігавыдавецкай справы Еўропы, інтэнсіўнае функцыянаванне кнігі ў ВКЛ як часткі агульнай цэласнай еўрапейскай духоўна-культурнай прасторы¹⁴.

Акрамя збірання кніг, Сапегі часта выступалі ініцыятарамі стварэння новых кніг, у тым ліку рукапісных. Па ініцыятыве Сапегі і ў іх уладаннях Альберт Віюк-Каяловіч стварыў гербоўнік шляхты ВКЛ, аб рукапісным арыгінале якога пісаў у 1843 г. Тэадор Нарбут для пецярбургскай газеты «Пецярбургскі штотыднёвік». Жэгота з Малай Бераставіцы (псеўданім прафесара Анацэвіча) – вучоны пасрэднік, які даставіў у «Пецярбургскі штотыднёвік» артыкул Т. Нарбута з Шаўляў Лідскага павета «Аб гербоўніку Каяловіча» (напісана ў 1843 г. 13 снежня ў Шаўлях Віленскай губерніі, Лідскага павета)¹⁵. Нарбут паведамляе, што мае асобнік гербоўніка Каяловіча з выпісанымі ад рукі, але некаляраванымі гербамі, які знаходзіўся «ў бібліятэцы Сапезынскай у Вільні»; на самай справе іншага доказу няма, а прыведзена прыпіска рукой Каяловіча: «Incoepi scribere 1648 Vilnae; describere coepi 1658 Brestiae, mense Martio, describere finivi Slonimi 1658 Sept. 10, ante prandium. Autor.», што значыць: «Пачаў пісаць у Вільні ў 1648 г., працягваў спісваць у сакавіку 1658 г. у Брэсце, скончыў у Слоніме 10 верасня 1658 г. да трапезы». Выдавец «Пецярбургскага штотыднёвіка» падтрымаў ідэю перавыдаць гербоўнік. Арганізатарам працы быў хутчэй за ўсё Павел Ян Сапега (1609–1665), які ў 1646–1656 гг. быў віцебскім ваяводам, а пасля 1656 г. займаў вышэйшыя ў ВКЛ пасады віленскага ваяводы і вялікага гетмана.

¹⁴ Бразюнене А. *Bibliotheca Sapiehana* ... С. 274–280.

¹⁵ *Narbutt T. O Herbarzu Kojalowicza / T. Narbutt // Tygodnik Petersburgski. 1844. Rok 15, cz. 19, № 21. S. 136–138.*

У XVIII ст. бібліятэкі Сапегаў разрасліся і зберагаліся ў родавых маёнтках дзвюх асноўных галінаў роду Сапегаў – Ружанах і Кодані. Ружанскую частку ў 1786 г. перанеслі ў Дзярэчынскі палац (Зэльвенскі раён). Невялікія «дапаможныя» бібліятэкі з самых неабходных і любімых кніг былі ў дамах Сапегаў у Слоніме і Вільні.

Ян Фрыдэрык Сапега
(1680–1751)

арыгінала С. Чаховіча). Традыцыя змяшчаць партрэт аўтара ці мецэната была пашырана ў Еўропе. Гравіраваны партрэт Яна Фрыдэрыка быў заказаны, мабыць, для кнігі, якая падпісана Янам Данейкавічам Астроўскім.

У зборы Яна Фрыдэрыка было вельмі рэдкае выданне брэсцкай друкарні «Хроніка Скандэрбега» (1561) у перакладзе філосафа А. Волана і прыдворнага паэта Радзівілаў Ц. Базыліка. Герой албанскага народа Г. Скандэрбег (1405–1468) змог аб'яднаць албанскіх князёў і адваяваць незалежнасць Албаніі ад турэцкага султана. Магчыма, яго

Коданская бібліятэка вырасла дзякуючы брэсцкаму рэфэрэндарыю Яну Фрыдэрыку Сапегу (1680–1751). Большасць кніг, якія ён набыў, лацінскія. Па-латыні напісана і двухтомная работа «Suada latina» Яна Данейкавіча Астроўскага, сакратара Яна Фрыдэрыка. Некаторыя даследчыкі лічаць, што складальнікам кнігі, поўная назва якой «Звадная Лаціна, альбо Збор прамоў, лістоў, статыстыкі, палітыкі, юрыдычных запісаў, панегірыкаў, паэтыкі і рыторыкі», быў сам Ян Фрыдэрык, аматар гісторыі і лацінскай вучонасці. «Suada latina» была надрукавана памерам у аркуш у Любліне ў 1747 г. У пачатку другога тома прыплецены вялікі парадны партрэт Яна Фрыдэрыка, які гравіраваў І. Мілі (з алейнага

прыклад вабіў Сапегаў, калі яны ў 1700 г. пачалі барацьбу за аддзяленне ВКЛ ад Рэчы Паспалітай. Аднак саюз самых заможных феадалаў не стварыўся, і ў выніку грамадзянскай вайны войска саюзнікаў Польшчы разбіла Сапегаў. Кіраўнікі паўстання эмігрыравалі, загінулі тысячы сялян, якія змагаліся на іх баку. А «Хроніку Скандэрбега» чакаў незвычайны лёс. Пасля частковай канфіскацыі маёмасці Сапегаў яна апынулася ў багатага польскага калекцыянера, кіеўскага біскупа Анджэя Залускага – таго самага, які быў арганізатарам працэсу над беларускім філосафам-матэрыялістам К. Лышчынскім і патрабаваў яго спалення¹⁶. Сапегаўскі экслібрыс выразалі, і Станіслаў Яноцкі (бібліятэкар А. Залускага) паставіў на кнізе шэсць зорчак — знак велізарнай рэдкасці. З іншымі выданнямі бібліятэкі Сапегаў гэта кніга зноў сустрэлася толькі праз доўгі час на паліцах ІПБ у Пецяўбургу.

Ян Фрыдэрык пакінуў свой кнігазбор нашчадкам, хоць, як і яго папярэднікі, ахвяраваў частку кніг грамадству — прынамсі, Брэсцкай езуіцкай калегіі¹⁷.

У бібліятэцы Віленскага ўніверсітэта захаваўся Рэестр кніг, якія знаходзяцца ў Слонімскай бібліятэцы пана графа Сапегі, падканцлера ВКЛ, складзены 26 мая 1760 г., за чатыры месяцы да смерці гаспадара — падляшскага ваяводы і падканцлера ВКЛ Міхала Антонія Сапегі. Слонінская бібліятэка ўключала ў сябе кнігі па ўсіх галінах ведаў, былі ў ёй і рукапісныя кнігі з палемічнымі тэкстамі, у прыватнасці вопіс называе «манускрыпт дыскусія аб скаргах праваслаўных»¹⁸.

Галоўныя зборы Сапегаў знаходзіліся ў маёнтках Дзярэчын і Кодань. Значэнне культуратворчай дзейнасці прадстаўнікоў роду Сапегаў у сярэдзіне XVIII ст., у прыватнасці віленскага епіскапа Іосіфа Станіслава, самагацкага (жмудскага) епіскапа Паўла Бернарда, падканцлера ВКЛ Яна Фрыдэрыка, можна супаставіць хіба што з дзейнасцю братаў Залускіх у суседняй Польшчы. Захаваная (у Вільні) велізарная перапіска Сапегаў яшчэ дасць даследчыку мноства самай

¹⁶ Очерки истории философской и социологической мысли Белоруссии (до 1917 г.). Минск, 1973. С. 119.

¹⁷ Кніга «Ars Metrica» Авідзія, што знаходзіцца ў РНБ (шыфр 6.4.7.1.63), мае на адгорце верхняга вечка пераплёту надпіс: «Collegii Brestensis Societatis Jesu. Ex dono Ill[ustriss]mi Ioannis Friderici Sapieha cancellarii MDLitt.». Гл. таксама: Ціборовська-Римарович І. Стародруки з бібліотеки Берестейського езуїтського колегіуму в фондах Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського / І. Ціборовська-Римарович // Берасцейскія кнігазборы : матэрыялы міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі. Брэст, 2010. С. 399–418.

¹⁸ Адзел рукапісаў Бібліятэкі Вільнюскага ўніверсітэта. Ф. 3. Воп. 3. № 222.

разнастайнай інфармацыі, у тым ліку аб прадстаўніках гэтага роду як аўтарах, заказчыках і збіральных кніг¹⁹.

У гісторыі родавай бібліятэкі Сапегаў быў момант, калі кнігазбору пагражала пагібель з прычыны моднага захаплення... кнігай. Так, Нестар Сапега ў лісце да маці з Парыжа прасіў, каб яна загадала прадаць «усё старое» з родавай бібліятэкі, бо ён «складае сабе новую» ў Парыжы²⁰. У гэтым выпадку парушыўся баланс паміж бібліятэкай (яе рэпертуарам, мастацтвам афармлення, тэхналогіяй вырабу кніг, што меліся ў зборы) і, з другога боку, імкненнем маладога гаспадара да новых каштоўнасцей праз адмаўленне старога.

Аляксандр Антоні Сапега
(1773–1812)

Апошнім сярод Сапегаў-бібліяфілаў быў Аляксандр Сапега. Ён нарадзіўся ў верасні 1773 г. у сям'і палкоўніка Юзафа Сапегі. Раньняе дзяцінства правёў у Страсбургу, куды бацькі пераехалі пасля паражэння Барскай канфедэрацыі і першага падзелу Рэчы Паспалітай у 1772 г. У пачатку 1777 г. Сапегі вярнуліся на радзіму. Аляксандр жыве ў маёнтку Сямяцічы пад Брэстам, у цёткі Ганны Ябланоўскай з Сапегаў, карыстаўся яе вялікай бібліятэкай і мінералагічным музеем. Вялікі ўплыў на фарміраванне светапогляду Сапегі мела знаёмства з Жакам Жэліберам (1741–1841), прафесарам гісторыі прыродазнаўства Галоўнай школы ў Вільні,

заснавальнікам медыцынскай акадэміі ў Гродне, з якім ён потым падтрымліваў сяброўскія адносіны ўсё жыццё.

¹⁹ Roszak S. Środowisko intelektualne i artystyczne Warszawy w połowie XVIII w. / S. Roszak. Toruń, 1997.

²⁰ Łoziński W. Życie polskie w dawnych wiekach / W. Łoziński. Warszawa, 2006. S. 35.

У 1795 г. Аляксандр удасканалваў свае веды ў Вене, падарожнічаў па Альпах, Апенінскім паўвостраве і Францыі. У 1800 г. Сапега становіцца сябрам Таварыства аматараў навук у Варшаве і займаецца стандартызацыяй мер і вагаў у Польшчы і ВКЛ па ўзоры метрычнай сістэмы Заходняй Еўропы. Друкуе на польскай і французскай мовах сваю працу «Параўнальная табліца новых французскіх і літоўскіх (польскіх) мер і вагаў». Асобнымі выданнямі для масавага карыстання выходзяць яго табліцы пераводу мер і вагаў, распаўсюджаных у Рэчы Паспалітай, у метрычныя, прынятыя ў Еўропе. Адначасова ў часопісах ён друкуе шэраг артыкулаў па геалогіі, геаграфіі і этнаграфіі, выдае падручнік па неарганічнай хіміі.

У 1810 г. Аляксандр Сапега перадаў 6000 кніг у карыстанне варшаўскаму Таварыству сяброў навук (яно павінна было выконваць функцыі Акадэміі навук) і вызначыў сродкі для ўпарадкавання і падтрымання гэтага збору (5000 злотых, а таксама 2 банкаўскія аблігацыі вартасцю па 1000 злотых, забяспечаных падаткам з маёнтка Явораў, што недалёка ад Марыямпаля) на працягу 50 гадоў. Бібліятэка з Кодані пераехала ў Варшаву. Восенню 1812 г. у сутычцы з дзікам на паляванні ў Белавежскай пушчы Аляксандр атрымаў сур'ёзную траўму і 8 верасня памёр у Дзярэчыне пад Зэльвай, у маёнтку свайго сваяка Францішка Сапегі, генерала літоўскай артылерыі. Там ён і пахаваны. Бібліятэка заставалася ў Варшаве, пакуль палітычныя закалоты не змянілі яе лёс.

Аляксандр Міхал Сапега
(1730–1793)

Галоўныя кнігазборы другой галіны роду па-ранейшаму знаходзіліся ў Ружанах. Шмат увагі аддаваў ружанскай бібліятэцы Аляксандр Міхал (1730–1793) – першы з Сапегаў, каму быў нададзены тытул князя. Ён пачаў службу пінскім старастам, хуткім часам атрымаў пасады полацкага ваяводы (1754), польнага гетмана літоўскага (1762), нарэшце, канцлера ВКЛ (1775). Як маршал Таргавіцкай канфедэрацыі разам з

іншымі асобамі спрыяў канчатковаму падзелу Рэчы Паспалітай. Аляксандр Міхал, а потым яго сын Францыск (1772–1829) павялічвалі бібліятэку за кошт кніг, напісаных па-французску: акрамя «Французскай граматыкі» (Парыж, 1700) знайшлі ў ёй месца «Жалезная маска, або Незвычайныя прыгоды бацькі і сына» (Гаага, 1750), раман С. Рычардсана «Нявыдуманая англійскія лісты, або Гісторыя кавалера Грандзісана» (Амстэрдам, 1772) і да т. п. Аднак XVIII ст. – гэта яшчэ і стагоддзе Асветніцтва. Сярод друкарскай прадукцыі эпохі было мноства прац у галіне дакладных навук, прыродазнаўства, апісанняў краін і народаў, філасофскіх трактатаў. Акрамя «лёгкіх» раманаў Сапегі набываюць кнігі М. Сервантэса, Ш. Мантэск'ё, Вальтэра. Шмат якія кнігі мелі гравюры-ілюстрацыі. Калі разглядаць іх паслядоўна, можна падрабязна пазнаёміцца з развіццём еўрапейскай гравюры на вялікім прамежку часу, знайсці яскравыя ўзоры работ вядомых майстроў. Тут ёсць і жанравая гравюра, і цікавыя ілюстрацыі да навуковай кнігі, напрыклад гравіраваныя малюнкi і чарцяжы да двухтомніка французскага прыродазнаўцы, акадэміка А. Гацье.

Францыск Сапега
(1772–1829)

Як ужо адзначалася, Сапегі былі заказчыкамі мастакоў-графікаў. У XVIII ст. дыяпазон заказаў пашырыўся за кошт кніжных знакаў²¹. У 1730 г. Ян Фрыдэрык Сапега заказаў два экслібрысы – для кніг вялікага і малога фармату. Вялікі экслібрыс (гравюра 153x120 мм) уяўляе сабой гербавы шчыт у картушы, зверху яго – графская карона, унізе – знак ордэна Белыя Арла, кавалерам якога быў Ян Фрыдэрык; на шчыце – пяцічасткавы варыянт сапегаўскага герба «Ліс»; па баках картуша – атрыбуты канцлера – кнігі законаў, дзяржаўныя пячаткі; унізе ў дваіной рамцы –

²¹ Wittyg W. Ex-libris'y bibliotek polskich XVII i XVIII wieku. T. 1–2 / W. Wittyg. Warszawa, 1903–1907. S. 64–67.

надпіс па-латыні: «Ex Libris Bibliothecae Codnensis Illustrissimi et Excellentissimi Dni Ioannis Friderici Comitis Sapieha Cancellarii Supremi Magni Ducato Litvaniae Capitanei Brestensis 1730», што значыць: «З кніг коданскай бібліятэкі сіяцельнага і высакароднага Іаана Фрыдэрыка графа Сапегі, канцлера найвышэйшага Вялікага Княства Літоўскага, старасты брэсцкага. 1730». Тую самую кампазіцыю паўтарае малы экслібрыс (гравюра 63x47 мм), толькі замест кніг даецца выява чарніліцы з пяром. Надпіс карацейшы за кошт пропуску некалькіх слоў (высакародны, найвышэйшы, стараста брэсцкі) і даты.

Экслібрыс Аляксандра Міхала Сапегі (гравюра 95x70 мм) зроблены зусім у іншай манеры. Гэта відарыс трыумфальнай аркі, на вяршыні якой алегарычная фігура славы трымае шчыт з двойчы перакрываючай стралой – знак герба «Ліс». Па баках – бюсты мужчын у «сармацкім» стылі з лаўровымі вянкамі на галовах; яшчэ ніжэй, па абодвух баках на прыступках, – нябесныя сферы. П'едэстал аркі заслонены разгорнутымі кнігамі, на старонках якіх лацінскія надпісы: «Помнікі Сапегаў», «Леў Сапега», «Архіў Сапегаў», «Матэматыка», «Усеагульная гісторыя». Паводле манеры выканання гэты экслібрыс пераклікаецца з гравюрай, якая прыплечена да кнігі панегірыкаў магнатам Сулкоўскім. Кніга (экзэмпляр РНБ у Санкт-Пецярбургу ў расшытым золатам сінім аксамітавым пераплёце, шыфр 6.ПВ.7.34) надрукавана ў 1750 г. з прысвячэннем Аляксандру і Ганне Сулкоўскім і Пятру Сапегу. Гравюра да яе паказвае гербы Сапегаў і Сулкоўскіх на фоне зброі, сцягоў, львоў, якія ляжаць, а ўнізе кампануюцца выявы ордэнаў: польскага – Белага Арла, рускага – Св. Андрэя і саксонскага – Св. Генрыха. І ў экслібрысе, і ў гравюры эскізная манера малюнка, наўмысны прымітывізм. Экслібрыс маці Аляксандра Сапегі, Тэафілі Ябланоўскай-Сапегі, знойдзены на кніжачцы вершаў Бернера «Мастацтва кахаць» (шыфр 6.ПВ.6.48). Гэта рэдкая публікацыя папулярнага ў свой час паэта без указання года і месца выдання.

Кнігі і сімвалы навук прысутнічаюць і на экслібрысе епіскапа Іосіфа Станіслава (Юзафа) Сапегі (гравюра 78x55 мм), геральдычныя знакі – на экслібрысах Тэафілі Сапегі (гравюра 73x53 мм) і Міхала Сапегі (110x73 мм). Апошні захаваўся толькі ў адным паасобніку.

Экслібрысы Сапегаў

У адзеле рукапісаў бібліятэкі Віленскага ўніверсітэта захоўваецца Рэестр кніг, якія знаходзяцца ў слонімскай бібліятэцы пана графа Сапегі, падканцлера ВКЛ²². Ён зроблены за чатыры месяцы да смерці гаспадара, падляскага ваяводы і падканцлера ВКЛ Міхала Антонія Сапегі (датаваны 26 мая 1760 г.). Усяго ў рэестры 193 назвы, большасць з іх – адпаведна густам часу і адукацыі гаспадара – на французскай мове. Гэта хатняя бібліятэка з самых патрэбных і любімых кніг. Рэестр складаецца з тэматычных раздзелаў, у якія ўваходзяць 20 кніг «Аб дзяржаве», 43 па гісторыі, 24 духоўныя, 6 матэматычных, 4 медыцынскія, 4 слоўнікі, 10 паэтычных зборнікаў і 43 кнігі рознай тэматыкі. Сярод іх – Статут ВКЛ, Статут ордэна Базыліянаў, два вялікія геаграфічныя атласы і «атласік малы», «Гісторыя Масковіі» Д'Аметры, «Метамарфозы» Авідзія, «Сармацкія воіны» Старавольскага, «Творы» Цыцэрона ў шасці тамах, «Падарожжа М. Радзівіла ў Палесціну», творы віленскіх схаластаў пад назвай «Бісер філасофіі». Значацца тут і рукапісныя кнігі: «манускрыпт рознымі мовамі», «манускрыпт дыскусія аб скаргах праваслаўных». Непатрэбныя кнігі перавозілі ў галоўную бібліятэку, пра што сведчыць асобны Рэестр кніг з бібліятэкі Слонімскай, якія ўзяты ў Дзярэчын.

Паводле інвентару 1797 г., які захоўваецца ў адзеле рукапісаў бібліятэкі Віленскага ўніверсітэта (F 3-221 – Catalogue des livres de la bibliothèque de Rozana 1797), калекцыя Францішка Сапегі ў Ружанах налічвала 2221 том²³. Яшчэ адна рыса, якая характарызавала збор –

²² Адзел рукапісаў Бібліятэкі Вільнюскага ўніверсітэта. Ф. 3. Воп. 3. № 222.

²³ Коўкель Л. І. Прыватныя кнігазборы Берасцейшчыны ў XIX ст. / Л. І. Коўкель // Берасцейскія кнігазборы : матэрыялы міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі. Брэст, 2010. С. 121–132.

наяўнасць у калекцыі гравюр і карт. У каталозе бібліятэкі Сапегаў у Ружанах з 1797 г. атласы і геаграфічныя карты, а таксама гравюры былі спісаны асобна, было іх адпаведна 5 і 10 асобнікаў²⁴. Дадатковы каталог, складзены ў 1800 г., рэгіструе 8 «cartons» (тут хутчэй за ўсё папак) і 39 «livres d'estampes reliés» (таксама можна меркаваць, што гэта папкі ці альбомы з гравюрамі)²⁵. Аналіз зместу прыватных шляхецкіх кнігазбораў сведчыць аб наяўнасці разнароднай і шматлікай літаратуры па садо-паркаваму мастацтву, садоўдству і агародніцтву. Асабліва выразна выяўляецца такая зацікаўленасць сярод уладальнікаў палацава-паркавых ансамбляў. Таму не здзіўляе факт, што самымі вялікімі калекцыямі кніг па гэтай тэматыцы валодалі Сапегі ў Дзярэчыне (шматтомныя публікацыі з розных часоў і на розных мовах)²⁶.

У пачатку XIX ст. бібліятэка Сапегаў адыгрывала прыкметную ролю ў культурным жыцці Беларусі. Яна ўяўляла сабой агромністую багатую калекцыю кніг, эстампаў, геаграфічных картаў і рукапісаў²⁷. Адчуваецца бібліяфільскае стаўленне да кнігазбору: шматлікія экслібрысы, спецыяльныя і рэдкія выданні, для большасці кніг – уніфікаваны пераплёт з залатым цісненнем.

Сёння кнігі са збораў Сапегаў знаходзяцца ў бібліятэках Віленскага і Варшаўскага ўніверсітэтаў, у Бібліятэцы Расійскай Акадэміі навук у Санкт-Пецярбургу, РНБ, бібліятэцы Дзяржаўнага Эрмітажа. Паводле інфармацыі М. Брынды ў Нацыянальнай бібліятэцы Польшчы ў Варшаве знаходзяцца 300 кніг з коданскай бібліятэкі, ёсць падставы лічыць, што іх колькасць большая і дасягае 1000 паасобнікаў. Асобныя кнігі знаходзяцца ва ўніверсітэцкай бібліятэцы Львова, бібліятэцы ардынацыі Замойскіх з Казлоўкі, бібліятэцы ардынацыі Красінскіх у Варшаве, бібліятэцы сям'і Русецкіх з Траянкі, бібліятэцы Аляксандра Чалоўскага, бібліятэцы сям'і Schaffgotsch з Тэпліц у Сілезіі (Warnbrunn)²⁸.

Аднак пошукі прыносяць плён. Калі ў 1987 г. мы паведамілі аб 85 выяўленых у фондах аддзела рукапісаў і рэдкіх кніг і замежным

²⁴ Адзел рукапісаў Бібліятэкі Вільнюскага ўніверсітэта. F 3-221, l. 70-71.

²⁵ Там жа. l. 1-3 (дадатковыя аркушы).

²⁶ Коўкель Л. І. Прыватныя кнігазборы Берасцейшчыны ў XIX ст. ...

²⁷ У архіве барона М. Корфа, тагачаснага дырэктара ІПБ, ёсць паведамленні пра паступленне рукапісаў, сабраных Сапегамі (Ф. 380. Корф, № 22).

²⁸ З дакладу старшага навуковага супрацоўніка аддзела старадрукаў Нацыянальнай бібліятэкі Польшчы Марыі Брынды на пасяджэнні Міжнароднага савета па развіццю праекта віртуальнай рэканструкцыі бібліятэкі роду Сапегаў. Мінск, 26–28 кастрычніка 2010 г.

фондзе РНБ кнігах, што належалі некалі бібліятэцы Сапегаў²⁹, то сёння можам гаварыць пра ўжо больш як 300 выданняў³⁰.

Вопіс кнігазбору не захаваўся, а гэта ўскладняе задачу яго рэканструкцыі. Асноўныя прыкметы, паводле якіх выяўлены кнігі: наяўнасць экслібрыса, запіс уладальніка ці бібліятэкара. Польскі даследчык З. Вуйцік лічыць данатарскі запіс 1810 г. на кнігах коданскай бібліятэкі аўтографам А. Сапегі, аднак гэта малаверагодна па дзвюх прычынах: 1) почырк запісу на кнігах неідэнтычны почырку добра атрыбутаваных лістоў А. Сапегі; 2) падпісаных кніг так шмат, што ёсць сумненне наконт асабістага ўдзелу князя-данатара ў падпісанні. Да таго ж умовай перадачы ў часовае карыстанне коданскай бібліятэкі Таварыству аматараў навук было выдаткаванне таварыствам грошай для найму бібліятэкара.

У архіве РНБ захаваліся дакументы XIX–XX стст., якія адлюстроўваюць гісторыю паступлення ў ІПБ асобных выданняў і цэлых збораў з асабістых бібліятэк князёў Сапегаў, а таксама перапіску ІПБ з некаторымі прадстаўнікамі гэтай сям'і.

Самыя вялікія паступленні паходзяць з грамадскіх і прыватных бібліятэк, канфіскаваных расійскім урадам пасля падаўлення польскага лістападаўскага паўстання 1830 г.

Так, у 1832 г. у ІПБ па высачайшым загадзе былі перададзены зборы з дзвюх асабістых бібліятэк князёў Сапегаў – Аляксандра (1773–1812) і Яўстафія (1797–1860).

Кнігі Аляксандра Сапегі паступілі ў складзе канфіскаванай маёмасці Каралеўскага таварыства сяброў навук у Варшаве, якое было афіцыйна закрыта («упразднено») 6 красавіка 1832 г. загадам імператара Мікалая I. Бібліятэка таварыства была апячатана раней, 21 лістапада 1831 г., і ў кастрычніку 1832 г. дастаўлена ў Санкт-Пецярбург – 15 432 назвы розных выданняў у 26 505 тамах і 362 рукапісы ў 364 тамах (пераплётах)³¹. Сярод іх знаходзіліся кнігі, падараваныя таварыству Аляксандрам Сапегам. У архіўных дакументах гэты дар з агульнага фонду бібліятэкі таварыства ніяк не вылучаны. Звесткі пра яго можна атрымаць з даведкі,

²⁹ Нікалаеў М. Аблічча сярэдневяковай беларускай бібліятэкі (кнігазборы Сапегаў) / М. Нікалаеў // Мастацтва Беларусі. 1987. № 11. С. 23–25.

³⁰ Гэтыя кнігі выяўлены ў час інвентарных праверак замежнага фонду РНБ вядучым бібліятэкарам Марыяй Іванаўнай Ткачэнка.

³¹ Адзел архіўных дакументаў (ААД) РНБ. Ф. 1. Воп. 1, 1831. Спр. 26. Арк. 98 адв. – 99.

падрыхтаванай Д. Шамраем³² – былым сакратаром Спецыяльнай расійска-ўкраінска-польскай камісіі, створанай для выканання рашэнняў Рыжскага мірнага дагавора 1921 г. аб перадачы Польшчы яе культурных каштоўнасцей³³.

Мы ўжо ўспаміналі, што Аляксандр Сапега перадаў Таварыству сяброў навук у Варшаве акрамя кніг права на 50 гадоў атрымліваць даход з маёнтка Явораў (са штогадовым прыбыткам 5 тысяч польскіх злотых) і падараваў дзве іпатэчныя акцыі. Даходы ад маёнтка і акцый склалі бібліятэчны капітал, які, па ўмовах дарэння, мог выдаткоўвацца толькі на папаўненне бібліятэкі, а ў выпадку роспуску таварыства ўсе купленыя за гэтыя грошы кнігі павінны былі быць перададзены сям’і Сапегаў. Такім чынам, да яго асабістай бібліятэкі належаць як кнігі, што былі падараваны таварыству, так і выданні, купленыя таварыствам на бібліятэчны капітал. На час закрыцця таварыства ён склаў 127 000 польскіх злотых, з іпатэчных акцый – 10 000. З гэтых сум каля 90 000 злотых было выдаткавана на камплектаванне бібліятэкі. У фондах РНБ гэтыя кнігі выяўляюцца па наклейцы з надпісам «Z funduszu Sapieżynskiego» – з агульнага фонду бібліятэкі таварыства яны не вылучаны і гэты збор не знайшоў адлюстравання ў дакументах архіва. Значная іх частка была перададзена Польшчы паводле Рыжскага мірнага дагавора 1921 г.

Даволі падрабязна адлюстравана ў архіўных дакументах гісторыя перадачы ў ІПБ бібліятэкі князя Яўстафія Сапегі³⁴ – удзельніка лістападаўскага паўстання 1830 г., які эмігрыраваў у Францыю пасля паражэння паўстанцаў. Бібліятэку ён атрымаў у спадчыну ад бацькі, князя Францыска Сапегі³⁵. Паводле У.Г. Іваска, яна была перавезена ў Дзярэчын з Ружан у канцы XVIII ст.³⁶ Кнігі паступілі ў снежні 1832 г. пасля канфіскацыі яго маёнтка ў Дзярэчыне Гродзенскай губерні. Дакументы, што датычацца перадачы гэтай бібліятэкі ў ІПБ, знаходзяцца

³² Шамрай Д. Д. Варшавское Общество ревнителей наук. Л., 1922. 16 л. [Рукапіс] / Д. Д. Шамрай // Отдел рукописей РНБ. Ф. 1105. Оп. 1. Д. 229.

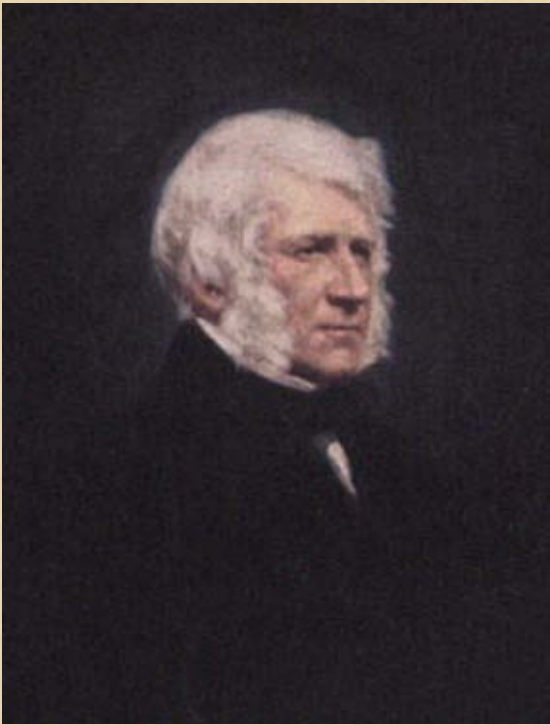
³³ Моричева М. Д. Библиотека Залуских и Российская национальная библиотека / М. Д. Моричева. Санкт-Петербург, 2001. 214 с.

³⁴ Сапега Яўстафі Каэтан, князь (1797–1860). Аб ім і яго бібліятэцы гл.: Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Мінск, 2001. Т. 6, кн. 1. С. 227 ; *Wojakowski J. Księgozbiory Eustachego Kajetana Sapiehy (1797–1860) i Wacława Rzewuskiego (1785–1831)* / J. Wojakowski. Warszawa. 1996.

³⁵ Сапега Францыск, князь (1772–1829). Аб ім гл.: Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Мінск, 2001. Т. 6, кн. 1. С. 227.

³⁶ *Иваск У. Г. Частные библиотеки в России* / У. Г. Иваск. Санкт-Петербург, 1912. Ч. 2. С. 39. (Прил. к «Рус. библиофилу», 1911 г.).

ў Деле Управления Императорской Публичной библиотеки о доставляемых по Высочайшему повелению книгах и проч.³⁷

Яўстафій Каэтан Сапега
(1797–1860)

Збор Я. Сапегі быў перададзены ў ШБ з Эрмітажа ў суправаджэнні рээстра, складзенага на месцы пры вопісе канфіскаванай маёмасці. З гэтай маёмасці Гродзенская казённая палата адправіла ў Санкт-Пецярбург 25 скрынь «с картинами, эстампами, книгами и другими вещами» (арк. 10а). Па распараджэнні Міністэрства імператарскага двара яны былі накіраваны ў Эрмітаж. Кнігі знаходзіліся ў васьмі скрынях, і Ф.І. Лабенскі, наглядчык за карцінамі і эстампамі ў Эрмітажы, які прымаў гэты груз, атрымаў прадпісанне Прыдворнай канторы перадаць скрыні з кнігамі ў ШБ. У сваю чаргу, міністр народнай асветы князь К.А. Лівен аддаў загад дырэктару бібліятэкі А.М. Аленіну

прыняць з Эрмітажа азначаныя кнігі (арк. 9). Збор паводле прыкладзенага рээстра ўключаў 1231 назву ў 2157 тамах. Ён складаўся з літаратуры на розных еўрапейскіх мовах (пераважна на французскай) і меў універсальны характар. У рээстры сярод іншага зафіксаваны дэфектныя экзэмпляры (274 назвы), разрозненыя нумары перыядычных выданняў, няпоўныя камплекты збораў твораў. У афіцыйных дакументах усе адзінкі збору Я. Сапегі называюцца кнігамі. Аднак пры вывучэнні суправаджальнага рээстра ў ім выяўляюцца шаснаццаць рукапісаў (арк. 17–41 адв.; рээстр – № 23, 826, 864–866, 873, 875, 876, 878, 884, 885, 889, 891, 892, 947, 1030). Яны запісаны сцісла, у агульным шэрагу з друкаванымі матэрыяламі, з паметкай «Manuscript», напрыклад «Compendium. Manuscript», «Lexicon. Manuscript», «Manuscript wyrazow», «Zbiór różnych listow. Manuscript» і інш. Магчыма, рукапісных дакументаў фігуруе больш, аднак улічаны толькі тыя, што маюць прыпіску «Manuscript», бо без гэтага, па недакладных запісах у рээстры, часта цяжка зразумець, якога роду матэрыял ён прадстаўляе. Апісанне выяўленых рукапісаў зроблена зусім непрафесійна: не названы час стварэння рукапісу, яго

³⁷ ААД РНБ. Ф. 1. Воп. 1, 1832. Спр. 10. 51 арк.

змест, мова, характар пісьма, колькасць старонак і іншае, што дазваляе суаднесці апісанне з самім рукапісам. Запісы выданняў таксама не заўсёды маюць неабходныя звесткі для іх бібліяграфічнай ідэнтыфікацыі. Нягледзячы на азначаныя недахопы, рээстр, несумненна, з'яўляецца каштоўнай гістарычнай крыніцай для рэканструкцыі гэтай бібліятэкі.

У студзені 1914 г. у ІПБ звярнуўся князь Уладзіслаў Сапега з Красічына Аўстрыйскай Галіцыі. Ён прасіў паведаміць, ці маюцца ў бібліятэцы партрэты яго продкаў і экслібрысы князёў Сапегаў, у сувязі з тым, што ён збірае ўсе магчымыя гістарычныя дакументы, датычныя гэтага роду. Перапіска, што ўзнікла паміж ІПБ і князем У. Сапегам, дала матэрыял для Дела Императорской Публичной библиотеки о переписке с князем Сапегой³⁸. Знаёмства з дакументамі справы паказвае, што перапіска мае канструктыўны і зацікаўлены характар. Бакі абменьваюцца экслібрысамі. Бібліятэка перадае князю У. Сапегу спіс прадстаўленых у яе фондах экслібрысаў і партрэтаў і на яго выбар заказвае фатографу К.К. Буле іх копіі. У лютым гэтага ж года ў Красічын была паслана заказаная князем У. Сапегам фотакопія экслібрыса. Пазней былі зроблены фотакопіі 13 партрэтаў, і К.К. Була выставіў князю У. Сапегу рахунак за выкананую працу, датаваны 5 чэрвеня 1914 г. Аднак у справе ёсць запіс, зроблены сакратаром ІПБ Р.А. Іогансанам: «Не было послано» (арк. 10). Не былі пасланы ні фотакопіі партрэтаў, ні рахунак фатографа К.К. Булы, які так і застаўся ў архіўнай справе. Прычынай, па ўсёй верагоднасці, стала распчатая Першая сусветная вайна і папярэднія падзеі, у якіх Расія і Аўстра-Венгрыя былі варагуючымі бакамі.

З дапамогай архіўных, біяграфічных матэрыялаў і знойдзеных кніг, мы спрабуем прасачыць гісторыю, этапы камплектавання, густы і запатрабаванні збіральнікаў бібліятэк. Працяг гэтай работы паглыбіць наша веданне кніжнай культуры Беларусі ў XVI–XVIII стст. Аблічча прыватнай бібліятэкі цалкам вызначае яе гаспадар, адна кніга бывае звязана з людзьмі розных пакаленняў. І сённяшняму даследчыку недастаткова, як заўважыў французскі кнігазнавец А. Дзюпрон, падлічваць кнігі – трэба яшчэ падумаць пра іх звычайны або, наадварот, незвычайны лёс. Даўно разбураны сапегаўскія палацы і спаракнелі шафы, у якіх стаялі цудоўныя кнігазборы. Але ў ліхалецці ацалелі рэчы, здавалася б найменш абароненыя, – самі кнігі. Яны на сёння і ёсць галоўная крыніца ведаў аб сваіх даўніх гаспадарках.

³⁸ ААД РНБ. Ф. 1. Воп. 1, 1914. Спр. 71. 12 арк.